

A középkori szerb osztálytársadalom 600 éves törvénykönyve

Dusán cár nevét viselő középkori szerb Törvénykönyv 600 éves.¹⁾ Ezen könyv nemcsak jogtörténeti, hanem általános kultúremlék. A szerb középkor legjelentősebb kultúrtörténeti emlékei közé tartozik.

Dusán uralkodása idején a szábor igen gazdag törvényalkotó tevékenységet fejtett ki. Az első önálló szerb Törvénykönyvet 1349. május 21-én erősítette meg szkoplyei gyűlésén, míg második részének elfogadása 1354-ben történt.

Dusán Törvénykönyvének külön értéke van a középkori szerb jogfejlődés tekintetében. Ezen legfontosabb hűbéri jogforrásról természetesen megemlékeznek a jogi enciklopédiák s más művek. A régi Jugoszlávia egyetemeseinek tanszékein kötelező előadásokat tartottak róla.²⁾ Az előadók azonban igyekeztek Dusán Törvénykönyvének osztályjellegét elhallgatni. A burzsoá tudomány képviselői tagadták az osztálytársadalmat. Ezért megelégedtek a leíró magyarázattal. A burzsoá tudósok titkolták a hűbéri társadalom osztályjellegét. Elhallgatták a kizsákmányoló hűbérurak s a kizsákmányolt, leigázott s nyomorban élő földhöz kötött jobbágyság között fennálló és mindjobban elmélyülő osztályellentétet. A burzsoá tudomány nem akart felfigyelni a termelő erők fejlődésének döntő fontosságára s a termelési eszközök tulajdonának, illetőleg birtoklásának alapvető jelentőségére.

Az igazi, tudományos kutatómunkának a feladata, hogy feltárja előttünk a múlt valóságát. Ismernünk kell a múltat, tehát a középkori hűbéri osztálytársadalom termelő erőinek fejlődését is. A szerb nép középkorát illetően, Dusán Törvénykönyvének elemzése, bírálata és ki-

¹⁾ A nagyértékű Törvénykönyv eredetije nem maradt meg. Számos másolata azonban nagyrészt megfelelő. A noviszádi Matica Szrpszka négy különböző időből származó másolat birtokában van. Ezen másolatok a XVII. és XVIII. századból származnak. Így a Matica Szrpszka őrzi Thököly másolatát, melyet Rájics Jován 1795-ben tett közzé történelmi művében. Ennek alapján németre, majd franciára fordították a Törvénykönyvet. Megemlítendő a Sztratimirovics és Borgyoski-féle másolat. A múltból nagyértékű Novákovicz Sztóján kutatása és munkássága. Novákovicz a Törvénykönyvet a prizreni másolat alapján 1899-ban tette közzé utóljára. Ezen jogforrást több közismert kutató és kultúrmunkás tanulmányozta, mint pl. Miklosics, Safarik, Jirecsek, Maciejovszki, Zigel és mások.

²⁾ Mint Taranovszki Teodor a beográdi, Demcsenko Grigorije a szuboticei jogi fakultáson az április előtti Jugoszláviában.

értékelése tekintetében a materialista felfogást kell érvényesíteni s kizárólag a dialektikus módszer vezethet eredményre.

A Szerb Tudományos Akadémia emlékülés keretében emlékezett Dusán Törvénykönyvére. Az Akadémia tagjai és más kultúrmunkások új tanulmányaikat olvasták fel.³⁾ Ezen tanulmányok nagy haladást jelentenek a középkori szerb társadalom osztályjellegének elemzése tekintetében. Továbbá, a beográdi Jogi fakultás állam- és jogtörténeti tanszékének kutatómunkája szintén hozzájárul Dusán Törvénykönyve igazi jellegének és jelentőségének meghatározásához.⁴⁾ A materialista történelmi szemlélet a dialektikus módszer alkalmazása mellett feltárja előttünk a hűbéri Törvénykönyv osztályjellegét. A kodex az uralkodó osztályt képező hűbérurak eszköze. A Törvénykönyvre szükség volt, hogy a hűbérurak minél jobban megszilárdíthassák kiváltságos politikai, gazdasági és társadalmi helyzetüket a kizsákmányolt és leigázott jobbágyok rovására. Az új tanulmányok kellően rávilágítanak a hűbérurak és a jobbágyok ellentéteire, valamint a hűbéri társadalmi rend bomlásának és végső bukásának okaira.

A középkori Balkánon különösen Szerbia emelkedik ki önálló államiságával. Habár a XII. században még Bizánc vazallus állama volt, a XIII. század folyamán önállóságot szerzett s a XIV. században a szerb hűbéri állam elérte fejlődésének tetőfokát. Ekkor a leghatalmasabb uralkodója Dusán volt, aki tekintettel eredményes hódításaira felvette a cári titulát, illetőleg címet. XIV. században Dusán hűbéri birodalma dominál a Balkánon s terjeszkedési törekvései Bizánc megsemmisítését tűzték ki célul. Dusán külpolitikáját ezért a terjeszkedés, azaz expanzió jellemzi. A hűbéri állam belső ellentétei azonban egyre jobban gyengítették a társadalmi rendszert, a hatalmaskodó földesurak önállóságukért szálltak síkra, gyengítve ezáltal Dusán államának egységét és központi, centralizált hatalmát. Dusán halála után a feudális nagyurak kiválnak a birodalomból, önállósulnak igaz, de egyben aláásták ellenállóképességüket a benyomuló törökökkel szemben. Ezért vereséget szenvedtek a törököktől Maricánál (1371), valamint Rigómezőn (1389), míg végül Dusán felbomlott birodalmának területei és népe 1459-ben a török hatalom alá kerül mint pasaluk, elvesztve tehát teljesen az állami függetlenséget és önállóságot.

Gazdasági tekintetben a középkori Szerbiának agrárjellege volt. A lakosság alapfoglalkozása a földművelés volt. A hűbéri rendszerben a föld az alapvető termelési eszköz. A föld tulajdon, illetőleg a föld

³⁾ Az 1949. dec. 15. és 16-án megtartott emlékülésen tanulmányaikat olvasták fel: Radonics Jován, Radojcsics Nikola, Osztrogorzski Georgije, beográdi akademikusok; dr Kosztrenics Márkó, a zágrebi Tudományegyetem rektora; Dinics Mihajló dr. Szingyics Ilija és dr. Vucso Nikola, beográdi munkatársak. A tanulmányokat az Akadémia külön Emlékkönyvben jelenteti meg, a Törvénykönyv korszerű kinyomatásával és magyarázatával egyidejűleg. Dr Vucso Nikola tanulmánya részben megjelent az »Univerzitetški Vesnik« 1949. dec. 19-iki számában: »Dušanov zakonik i ekonomika feudalne Srbije«, Beograd, 1—2 old.

⁴⁾ Dr Jantolek Stevan i Janković Dragoslav: Istorija države i prava naroda FNRJ, II, Feudalne države jugoslovenskih naroda, Beograd, 1948. — Dr Jantolek Stevan: O Dušanovom zakoniku, Beograd, 1948.

feletti rendelkezési jog és különböző kiváltságok a hűbérurakat illették, akik közül hatalmas vagyonánál és politikai hatalmánál fogva különösen kiemelkedett az uralkodó. A hűbéri uralkodóosztály élén az uralkodó állt. A hűbéri rendnek nagyjelentőségű tényezője volt az egyház. A kizsákmányoló földesúri osztállyal szemben a tömeget a kizsákmányolt jobbágyság azaz a leigázott parasztság alkotta. A jobbágyság tartotta el termelő munkájával az uralkodó osztályt.

A középkori Szerbiában a földesuraknak nagy birtokai, uradalmi voltak. Különböző kiváltságok is őket illették. Kötelesek voltak az uralkodó mellett hadbaszállni. Ezen kötelesség megszegése árulásnak minősült s halálbüntetést, valamint vagyonekobzást vont maga után. A hűbérur az uralkodónak adót fizetett a föld után. Az uralkodói tanács tagja csak földesúr lehetett. Ugyanez vonatkozik az országgyűlési azaz a szabor tagságára. A hűbérurak osztálya nem volt teljesen egységes, mert belső rétegződésénél fogva a gazdaságilag gyengébb állásúak függő viszonyba kerültek a hatalmasabb főurakkal szemben. A leigázott jobbágyság azonban mindenkitől függött s mindenkivel szemben alárendelt szerepe volt.

Az egyház helyenként nagyobb és több kiváltságot élvezett, mint a hűbérurak. Ennek megvan az oka. Az egyház ugyanis az uralkodót illetőleg a központi államhatalmat támogatta a hatalmas földesuraknak az állam széthúzására és bomlasztására irányuló törekvéseivel szemben. A gyakori adományozás következtében az egyház nagy uradalmak felett rendelkezett, a leggazdagabb hűbérurak közé tartozott s ennél fogva politikai-világnézeti befolyást gyakorolt a tömegekre, mint a hűbéri rend legjelentékenyebb tényezőinek egyike. A kolostorok különösen nagy földadományban részesültek. A hillendári kolostor feudális hatalma alá pl. 360 falu tartozott. A decsáni kolostor földbirtokán 2097 ház azaz család élt. A földhözköötött jobbágyok illetőleg parasztok természetesen a kolostornak dolgoztak. A függőségi viszony következtében a jobbágyok a decsáni kolostor javára felszántottak évente 5040 ha földet, megműveltek 840 ha szőlőt. A robot házanként legalább 110 napot tett ki évente, ami a decsáni kolostor javára 230670 ingyen munkanapot tesz ki. Az ingyen munkaerő lekötése tehát a földesurak elsődleges érdeke volt.

A jobbágyok a földművelés mellett háziiparral és állattenyésztéssel is foglalkoztak. A jobbágy földhöz volt kötve, nem hagyhatta el a földet és hűbérurát, ha talán megszökött, visszahozták régi urához. Dusan törvényei értelmében levágták az orrát és felperzselték (201 szak.). A jobbágy felett a földesúr bíraskodott, akitől egyébként is függött. Élete nyomorúságban és robotban telt el, kulturális emelkedésére senki sem gondolt.

A rabok a földesúr tulajdonát alkották, szabadon rendelkezhetett felettük, csupán hozományul nem adhatta őket (44, 46 szak.). Ennek az oka az, hogy a rab mint munkaerő ne kerülhessen más birtokába. Míg a rabszolganők tekintetében valószínűleg más a helyzet, ugyanis rabnőt hozományul is lehetett adni. Dubrovnikban és Kotorban például minden vagyonosabb lány rabszolganőt kapott hozományul házasságkötés alkalmából. A rab adásvétel tárgya lehetett. Keresztényt pogány-

nak eladni nem lehetett (21 szak.), a törvény azonban nem rendel tilalmat a keresztények közötti vásárlási lehetőségre vonatkozóan. Ezen körülményből arra lehet következtetni, hogy a rabszolgakereskedelem a hűbéri Szerbiában hallgatólag megengedett volt. A rabszolgakereskedelem ugyanis a középkorban elterjedt nemcsak a Balkánon, hanem más világrészekben is.

A hűbéri államszervezetet illetően, Dusán idejében is létezett egy szűkebb udvari tanács, mellyel fontosabb államügyekről tanácskozott. A másik, kiszélesített tanácsadó szerv a szábor volt, melynek feladatkörébe főleg a koronázás, az adományok megerősítése, a hadüzenet és békekötés, valamint általános törvények megerősítése vagy szentesítése tartozott. Miután a hűbéri Szerbia a földesurak osztályállama volt, ennélfogva a jobbágyság ki volt rekesztve az államügyek irányításából. Jobbágy természetesen nem lehetett tagja az udvari tanácsnak vagy a szábornak. Törvényereje a hűbérurak akaratának volt. A jobbágysorsban szenvedő tömegek akaratát nem juthatott kifejezésre a főúri osztálynyomás és kizsákmányolás következtében.

Dusán cár törvényalkotásának nagy jelentősége van a középkorban. A hűbéri Szerbia vallás tekintetében a Kelet befolyása alatt állt az egyház szálai Konstantinápolyhoz fűzték. Ezen körülmény következtében a fejlettebb bizánci egyházjog fokozatosan teret hódított Szerbiában. Az egyházjoggal egyidejűleg a behatolás tárgyát képezték a büntető és polgári törvények is. A fejlődés folyamán a hűbéri Szerbiában több bizánci egyház és világi törvénygyűjteményt fordítottak vagy átdolgoztak (pl. Jusztiniánusz törvénye, Vlasztar-féle Szintagma, stb.).

Dusán cár törvényalkotó munkájának történelmi jelentősége viszont abból áll, hogy megalkotta az első önálló szerb törvénykönyvet. Igaz, Dusán Törvénykönyve nem mindenben teljes. Azonban figyelembe kell venni, hogy a középkori szerb jogrendszernek nem egyedüli és kizárólagos forrása. A Törvénykönyv hiányosságát vagy hézagos rendelkezéseit a jogszokások, adománylevelek, szerződések s egyéb uralkodói vagy főúri rendelkezések egészítik ki.

A középkori szerb állam jogrendszere nem volt egységes. A hatalmas főurak arra törekedtek, hogy a saját uralmuk alatt álló területen külön jogot alkossanak. A jog tehát a partikulárizmus uralkodott, amely közvetlen kapcsolatban áll a főurak szakadár azaz szeparatista tevékenységével. Azonkívül, Dusán hódításai következtében nagyobb területek kerültek az állam kötelékébe s a meghódított népek szokása, törvénye sokban különbözött a birodalom központi részében uralkodó helyzettől. Miután Dusán cárnak további hódítási tervei voltak, szükségessé vált az állam megszilárdítása, a központi, illetőleg az uralkodói hatalom megerősítése, amihez hozzá kellett járulni a törvények egységesítése és törvénykönyvbe való foglalása által is. A törvények egységesítése és összegyűjtése Dusán hűbéri államának szükségessége volt. A hűbéri szerb jog unifikációja és kodifikációja Dusán uralma alatt tehát megtörtént.

Dusán Törvénykönyvének osztályjellege van. A Törvénykönyv megerősítése a hűbérurak osztályuralmát, ezáltal a jobbágyság feletti

kizsákmányolást is. A Törvénykönyv lerögzítette a társadalmi erők fenálló viszonyát, a tömegek eligázott helyzetét. Tekintve a társadalmi osztályok közötti ellentétek kiélezésére, Dusán Törvénykönyve a jog egyesítésén keresztül erősebbé tette a hűbérurak elnyomó osztálygépzetét, magát a hűbéri államot. A Törvénykönyv tehát elválaszthatatlan az uralkodó hűbéri rendszertől. A törvény a gazdasági rend jogi kifejezője.

A Törvénykönyv segítségével az uralkodó osztály főleg büntetőjogi úton védelmezte kiváltságait illetőleg osztályuralmát. Ezért a Törvénykönyv főleg bűncselekményekről és azok megtorlásáról azaz büntetésekről rendelkezik. Az uralkodó osztály védekezik minden, osztályuralmát sértő vagy veszélyeztető cselekedetekkel szemben. A hűbéri Szerbia büntetőjoga a feudális társadalom védőeszköze, tehát kizsákmányoló természetű. A büntető rendelkezésekből kilátszik az osztálykülönbség jelentősége. A főurak esetleges büntetése enyhébb, mint a jobbágyoké. Például, emberölés esetén, ha jobbágy a tettes a főúrral szemben, a jobbágy büntetése kézcsonkítás és 300 perper (középkori pénzegység). Azonban, ha a gyilkosságot főúr követi el jobbágy felett, a büntetés csak 1000 perper, tehát kizárólag pénzbüntetés, karcsonkítás nélkül. Továbbá, a Törvénykönyv fokozottabb védelemben részesíti a szerzetesek és papok életét s halálbüntetést ír elő.

Az osztálykülönbség megállapítható az erőszak elkövetésénél is. Amennyiben az erőszakot főúr követi el főúri nő felett, a büntetés karcsonkítás, orrmetszés, ezzel szemben ugyanezen cselekedetért a jobbágyat akasztani kell. Megjegyzendő, hogy a Törvénykönyv nem rendelkezik azon esetre, ha az erőszakot a hűbérúr követi el a jobbágyorsban élő nő felett. Bizonyára arra kell következtetni, hogy a leigázott és elnyomott társadalmi osztályhoz tartozó nők nem részesültek általában s ennél fogva ki voltak szolgáltatva a főurak kénye-kedvének.

A kizsákmányoltak ellenállása folyton növekedett. Az uralkodó osztály félt minden jobbágymegmozdulástól, s a törvény által is harcolt a jobbágyok szervezkedése, összefogása ellen. A jobbágytársaságot nem illette meg az egyesületi és a gyülekezési jog. A jobbágyok nem tartották összejövotelt. Az összejövotelen való részvételt a büntetőtörvény tiltotta. Aki mégis résztvevett, büntetésként levágták a fülét. Erre vonatkozóan Dusán Törvénykönyvének 69. szakasza a következőképp rendelkezett: „Sebrova sabora da nest. Kto li se obrete sabornik, da mu se uši urežu i da se osmude povodčije”.

A rablás és lopás igen elterjedt volt a középkori hűbéri Szerbiában. Több főúr rablással foglalkozott. A központi államhatalom szigorú büntetések előírásával védekezett. A tettenért rablót lábánál fogva felakasztották. A tettenért lopó sorsa szintén az akasztófa. Amennyiben a faluban lopót találnak, az egész falut egyetemleges felelősségre vonják, széttelepítik, míg a falu fejének meg kell térítenie a kárt s a lopóval azonos büntetésben részesül: mindkettőjüket megvakították.

A törvény szigorúan büntette a gyujtogatást. Szándékos gyujtogatásért a tettest elégették. Ha nem találták meg, ismét az egész falu felett s megtéríteni tartozott a kárt. Ha falun kívül történt a gyujtogatás

s a tettes nem került elő, a környéket vonták felelősségre. A városok szintén közösen feleltek a hamis pénzverésért.

A szabadságvesztés büntetés ritkán van előírva a Törvénykönyvben. A törvény roppant szigorú a részeg emberekkel szemben. A törvény szerint a részeg embernek, ha súlyos testi sértést követ el, ki kell szedni a szemét és megcsonkítani a kezét. Könnyű testi sértésért a korhelyek büntetése 100 bot, tömlőc, majd ismét botozás s elbocsátás. (166. szakasz).

A törvény védelmébe vette a bíróság tekintélyét is. Ha a főúr nem jelent meg bírósági idézésre, büntetése 6 ökör (56. szak.). A bírósági személyekkel szembeni engedelmeskedés megtagadásának a büntetése vagyonelkobzás (107. szak.).

A Törvénykönyvben az egyházat illető rendelkezések az első helyre kerültek. Ennélfogva is látható az egyház kiváltságos helyzete a hűbéri államban. Az egyház az uralkodónak a fő támaszpontja s ezért víszonzásul az egyházat sokféle előnyben részesíti. Dusan cár Törvénykönyve előírta az egyházi házasságot, érvénytelenítette a görögkeletieknek katolikusokkal kötött házasságát, amin segíteni lehetett, amennyiben a katolikus felvette a görögkeleti vallást. (2. szak.).

A bírósági eljárás inkvizíciós természetű volt. Az a hit uralkodott, hogy az isten még a legveszélyesebb helyzetben is segít az ártatlanon. Ezért ha más módon nem sikerült a vádlottra a bűnt rábizonyítani, a templom kapujában forró vízből tüzes vasat kellett kiemelnie pusztá kézzel, vagy vasat tűzből kivenni s az oltárra helyezni s ha megégette kezét nyomban bűnösnek és a bűnt beigazoltnak vették a hűbéri urak bíróságai. Az ilyen bizonyítási eljárás során nyilvánvaló, senki sem kerülhette el a bűnösség megállapítását s következtésképpen a kíméletlen büntetést.

Látjuk, hogy a jog elválaszthatatlan a gazdasági rendtől, mindegyik uralkodó osztálynak megvan a saját jogrendje és állama, melynek megsemmisítése azaz szétzúzása esetén rombadól az adott jogrendszer is.

Dr. Gyetvai Károly